

Міністерство освіти і науки України
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола
Юридичне відділення

Циклова комісія юридичних дисциплін

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисциплін:

«Цивільне право», «Цивільне процесуальне право»

на тему:

**ПІДСТАВИ ТА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ
ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ**

Виконала:

студентка групи Пб 41
Дармопук Віра

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент
Гелецька Ірина Олександрівна

Національна шкала: _____

Шкала коледжу: _____

Оцінка ECTS: _____

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ.....	 5
1.1. Поняття, мета та юридична природа інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою.....	5
1.2. Матеріально-правові підстави та умови визнання особи безвісно відсутньою.....	8
 РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ.....	 12
2.1. Підсудність справ та коло осіб, які мають право на звернення до суду із заявою.....	12
2.2. Предмет доказування та особливості збирання доказів.....	15
2.3. Розгляд справи судом та вимоги до рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою.....	19
 РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ТА НАСЛІДКИ ЇЇ ПОЯВИ.....	 22
3.1. Майнові наслідки: встановлення опіки над майном, управління ним та виконання зобов'язань відсутнього.....	22
3.2. Особисті немайнові та сімейно-правові наслідки.....	24
3.3. Процесуальний порядок скасування рішення суду в разі появи особи та поновлення її цивільних прав.....	27
 ВИСНОВКИ.....	 29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31

ВСТУП

Система цивільного права нерозривно пов'язує правовий статус фізичної особи з її фактичною присутністю у суспільстві та здатністю брати особисту участь у цивільних правовідносинах. Проте на практиці трапляються ситуації, коли особа зникає зі свого постійного місця проживання, і будь-які відомості про її місцеперебування відсутні протягом тривалого часу. Це створює стан юридичної невизначеності: майно залишається без нагляду та управління, інтереси кредиторів і непрацездатних утриманців порушуються, а інший з подружжя позбавляється можливості реалізувати свої особисті немайнові права. У таких складних випадках саме суд виступає тим юрисдикційним органом, який у порядку окремого провадження констатує факт безвісної відсутності та створює правові підстави для стабілізації суспільних відносин.

Ініціювання судових справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою, як правило, зумовлене декількома основними причинами. По-перше, це необхідність захисту майнових інтересів (встановлення опіки над майном для його збереження та погашення боргів, оформлення пенсії у зв'язку з втратою годувальника). По-друге, це усунення перешкод у реалізації особистих та сімейних прав (спрошене розірвання шлюбу, виїзд дитини за кордон, припинення дії виданих довіреностей).

Необхідно зазначити, що різноманітні матеріальні та процесуальні аспекти, пов'язані із визнанням особи безвісно відсутньою, вже були і є предметом наукового дослідження багатьох вчених, зокрема: В. Г. Бобка, Л. О. Жолондієвського, О. Угриновської, Ю. Ониськів, В. Скрипника, О. Слободяник, Ю. Труфанової, Н. Мануляк, О. В. Мартинюк, Н. М. Грабар, І. В. Пасайлюк, С. Я. Фурси, Г. В. Чурпіти та інших науковців.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена тим, що сучасне суспільство, особливо в умовах воєнного стану, міграційних процесів та соціальних потрясінь, дедалі частіше стикається з проблемою тривалого зникнення громадян. За наявною судовою статистикою, кількість заяв про визнання осіб безвісно відсутніми залишається стабільно високою. Це

переконливо свідчить про гостру необхідність детального вивчення норм цивільного та цивільного процесуального права у цій сфері задля забезпечення балансу інтересів як зниклої особи, так і її родичів та кредиторів.

Метою курсової роботи є комплексне розкриття матеріально-правової природи інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою та ґрунтовний аналіз процесуальних особливостей розгляду таких справ у судах України.

Досягнення поставленої мети передбачає послідовне вирішення комплексу взаємопов'язаних наукових завдань:

- дослідити поняття, юридичну природу та мету інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою;
- проаналізувати матеріально-правові підстави та умови, необхідні для констатації стану безвісної відсутності;
- з'ясувати процесуальні особливості визначення підсудності та коло осіб, які мають право на звернення до суду;
- розкрити специфіку предмета доказування та активну роль суду у збиранні доказів;
- визначити вимоги до судового рішення та проаналізувати майнові й особисті немайнові наслідки його ухвалення;
- охарактеризувати процесуальний порядок скасування рішення суду в разі появи особи.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що об'єктивно виникають та розвиваються у зв'язку з тривалою відсутністю фізичної особи, визнанням її безвісно відсутньою та поновленням у правах у разі її появи.

Предметом дослідження є сукупність норм матеріального та процесуального права, які комплексно регулюють порядок визнання особи безвісно відсутньою, а також актуальна вітчизняна судова практика їх застосування.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ІНСТИТУТУ ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ

1.1. Поняття, мета та юридична природа інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою

Поняття визнання особи безвісно відсутньою нормативно закріплено у ст. 43 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). За змістом вказаної норми, фізична особа може бути визнана судом безвісно відсутньою, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування. Згідно з ч. 2 статті 43 ЦК України, якщо неможливо встановити точний день одержання останніх відомостей про місце перебування особи, початком її безвісної відсутності вважається перше число місяця, наступного за тим, у якому були одержані такі відомості У разі ж неможливості встановити навіть місяць, відлік починається з першого січня наступного року [1].

Практичне розуміння цього інституту розкривається у судовій практиці. Зокрема, Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду в постанові від 7 травня 2018 року (справа № 225/1297/17) зазначив, що «безвісна відсутність – це посвідчення в судовому порядку факту тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умови, що не вдалося встановити місце її знаходження. Суд акцентував увагу на тому, що під час визнання особи безвісно відсутньою застосовується презумпція життя: презюмується, що особа є живою, проте встановити її місце перебування наразі неможливо, причому ця презумпція має виключно спростовний характер» [2]. З огляду на це, застосування норми ст. 43 ЦК України вимагає від суду ретельного дослідження доказової бази. Як наголошує касаційна інстанція, перш за все необхідно з'ясувати точне місце постійного проживання особи на час її зникнення, оцінити повноту заходів, яких вжив заявник для встановлення місцезнаходження зниклого, та переконатися, що всі можливі ресурси і законні способи для віднайдення цієї особи були об'єктивно вичерпані.

З правової точки зору, це спеціальний правовий стан, який встановлюється виключно у судовому порядку та базується на припущенні, що особа жива, але об'єктивно неможливо встановити її місцезнаходження. Як слушно зазначають Ю. Труфанова та Н. Мануляк: «Гарантією від необґрунтованого визнання особи безвісно відсутньою є те, що рішення про визнання особи безвісно відсутньою приймає лише суд» [3, с. 129]. Повністю поділяючи цю думку, варто додати, що в цьому процесі суд не просто формально констатує факт відсутності людини. Він відіграє активну роль, ретельно перевіряючи вичерпність вжитих розшукових заходів та наявність визначених матеріально-правових умов. Саме такий судовий контроль виключає можливість зловживань цим інститутом і забезпечує належний баланс між захистом прав зниклої особи та законними інтересами її оточення.

Метою цього цивільно-правового інституту є багатовекторність. У цивілістичній доктрині традиційно виокремлюють три основні цілі його застосування.

Насамперед, це захист майнових інтересів самої безвісно відсутньої особи, оскільки тривала відсутність власника майна неминуче приводить до занепаду, розкрадання, пошкодження або його знищення. А вказаний інститут дозволяє встановити опіку над майном (ст. 44 ЦК України), забезпечити його належне професійне управління та збереження до моменту повернення особи.

Далі, захист прав та інтересів заінтересованих третіх осіб. Це торкається насамперед членів сім'ї та непрацездатних утриманців, кредиторів, а також держави та територіальних громад у податкових або інших публічних відносинах.

Наступне, усунення невизначеності та стабілізація правовідносин. Визнання особи безвісно відсутньою дозволяє припинити або змінити правовідносини, які не можуть існувати без її особистої участі. Наприклад, це є підставою для припинення дії довіреностей, що видані такою особою або на її ім'я, припинення договору доручення, а також дає право іншому з подружжя ініціювати розірвання шлюбу тощо.

Юридична природа інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою розкривається через категорію спростовної правової презумпції. На відміну від оголошення фізичної особи померлою (що породжує презумпцію смерті та відкриває спадщину), визнання безвісно відсутньою ґрунтується на презумпції життя – припущенні, що особа жива, проте її відсутність перешкоджає нормальному перебігу правовідносин.

Необхідно вказати на ще одну не менш важливу рису юридичної природи цього інституту, а саме на те, що він не обмежує і не позбавляє особу правоздатності чи дієздатності. Якщо безвісно відсутня особа фактично перебуває в іншому місті чи країні, вона продовжує залишатися повноцінним суб'єктом права, тому що може укласти договори, придбавати майно, нести юридичну відповідальність, і всі її дії будуть цілком правомірними. Судове рішення у такій справі має не правовстановлюючий характер, а констатувальний характер з приводу факту її відсутності, що є підставою для виникнення визначених законом наслідків для третіх осіб.

Одночасно юридична природа такого стану характеризується його тимчасовістю та зворотністю. Закон виходить із того, що особа може знайтися у будь-який момент. Відповідно до ст. 45 ЦК України, якщо фізична особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася, або якщо одержано достовірні відомості про місце її перебування, суд за заявою цієї особи або інших заінтересованих осіб скасовує своє попереднє рішення. Це автоматично припиняє опіку над майном і поновлює статус-кво у майнових відносинах.

Особливої уваги заслуговує модифікація законодавства, що зумовлена початком російської збройної агресії. Внаслідок цього імplementовано у національну правову систему нове поняття – «особи, зниклі безвісти». Правовий статус цієї категорії громадян детально регламентується спеціальним Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти» від 12 липня 2018 року. Відповідно до положень цього нормативно-правового акта, особою, зниклою безвісти, вважається фізична особа, стосовно якої відсутні відомості про

місцеперебування безпосередньо на момент подання заявником заяви про її розшук .

Окрім базового поняття, Закон виокремлює специфічну категорію осіб, зниклих безвісти за особливих обставин та у зв'язку з воєнним конфліктом. До цієї групи належать особи, чиє зникнення пов'язане зі збройним конфліктом, воєнними діями, внутрішніми заворушеннями, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру або іншими подіями, що містять загрозу масової загибелі людей. До цієї ж категорії прирівнюються особи, які зникли безвісти в зоні збройного конфлікту під час проходження військової служби, або за будь-яких інших обставин, що підтверджують факт їхнього перебування у такій зоні [4].

Варто наголосити, що попри термінологічну спорідненість і зовнішню схожість нормативних формулювань, цивільно-правовий інститут «визнання особи безвісно відсутньою» (за нормами ЦК України) та статус «особи, зниклої безвісти» (за нормами спеціального Закону) мають фундаментальні відмінності. Ці суміжні інститути суттєво різняться за передумовами та причинами виникнення, процесуальним порядком набуття відповідного статусу, а також за тими правовими та соціальними наслідками, які вони породжують для самої особи, її родичів та кредиторів.

1.2. Матеріально-правові підстави та умови визнання особи безвісно відсутньою

«Цивільно-правовий підхід розглядає зникнення людини як стан невідомості щодо місця перебування особи, коли вона відсутня у звичному місці проживання, а будь-які достовірні дані про її життя чи смерть відсутні» [5, с. 73].

При цьому потрібно зазначити, що в чинному законодавстві України не міститься чіткого легального визначення поняття «безвісна відсутність». Проте у правозастосовній практиці цей недолік нівелюється судовою доктриною. Зокрема, у постанові Верховного Суду від 07 травня 2018 року у справі № 225/882/17 виведене дефінітивне положення, згідно з яким вказане поняття

означає посвідчення в судовому порядку тривалої відсутності фізичної особи в місці її постійного проживання за умови, що не вдалося встановити місця її знаходження (перебування) [6].

Своєю чергою, аналізуючи сутність цього правового явища, О.В. Мартинюк доходить слушного висновку: «З наведеного вище можемо зробити висновок, що безвісна відсутність – це встановлення у судовому порядку відсутності самої фізичної особи, а також відсутності відомостей про неї протягом строку, встановленого ЦК України» [7, с. 135].

Разом з тим, зміна фактичної відсутності людини у правовий стан «безвісної відсутності» автоматично не відбувається. Для того, аби суд міг констатувати даний факт та застосувати відповідні правові наслідки, вимагається наявність визначеного законом чіткого юридичного складу. Цивілістична доктрина такий склад традиційно поділяє на матеріально-правові підстави і умови.

Матеріально-правова підстава – це базовий юридичний факт (подія або стан), з яким закон пов’язує можливість започаткування відповідної процедури. Єдина матеріально-правова підстава для визнання фізичної особи безвісно відсутньою – довготривала, безперервна фактична відсутність особи у місці постійного проживання, яка супроводжується повною втратою зв’язків із її звичним соціальним оточенням. Та самої лише підстави недостатньо для прийняття судом позитивного рішення.

Для визнання особи безвісно відсутньою ця підстава має існувати в сукупності з низкою матеріально-правових умов, які закріплені у ст. 43 ЦК України та впливають із загальних засад цивільного права:

- часова умова, оскільки закон установлює мінімальний строк тривалості стану невизначеності – один рік. Це означає, що протягом цілого року за місцем постійного проживання особи не має бути жодних достовірних відомостей про місце її знаходження;

- неможливість встановлення місця перебування. Стан безвісної відсутності установлюється лише у разі, коли місцеперебування особи

залишається невідомим незважаючи на вжиті заходи щодо її розшуку. Це означає, що заінтересовані особи або правоохоронні органи за їхнім звернення мають здійснити активні, вичерпні дії, спрямовані на відшукування зниклого: звернення до органів Нацполіції, запити до медичних установ, опитування родичів, друзів, колег. Якщо місце перебування особи невідоме лише заявнику, але його об'єктивно можна встановити, суди відмовляють у задоволенні заяви;

– невизначеність долі особи. Доля відсутньої особи має бути невідомою, зокрема, немає підтверджень як того, що вона жива, так і беззаперечних доказів її смерті. Якщо ж особа зникла за обставин, що загрожували їй смертю, або дають підстави припускати її загибель від певного нещасного випадку, застосовуються інші норми матеріального права – інститут оголошення фізичної особи померлою (ст. 46 ЦК України);

– наявність матеріально-правового інтересу заявника. Незважаючи що ця умова тісно межує з процесуальним правом (ст. 305 ЦПК України), вона має глибоке матеріальне коріння. Визнання особи безвісно відсутньою не здійснюється судом лише для констатації факту. Для порушення справи заявник повинен довести наявність у нього чіткого правового інтересу. Матеріально-правовий інтерес полягає у тому, що відсутність особи об'єктивно перешкоджає заявнику здійснити свої суб'єктивні права або виконати обов'язки.

У контексті досліджуваних підстав та умов визнання особи безвісно відсутньої варто наголосити, що суди першої інстанції також неодноразово наголошують, що до складу предмета доказування в справах щодо визнання фізичної особи безвісно відсутньою включено:

- «- безвісну відсутність громадянина;
- наявність правової зацікавленості особи, що подає заяву про визнання громадянина безвісно відсутнім;
- вживання заявником заходів до розшуку особи;
- неможливість встановлення місця знаходження даної особи;
- наявність обставин, що загрожували смертю фізичної особи, яка пропала безвісті;

- наявність обставин, що дають підставу припустити її загибель від певного нещасного випадку;

- існування обставин, що дають підставу вважати, що особа може умисно ховатися: знаходитися в розшуку, не бажає виплачувати аліменти або виконувати інші рішення суду тощо;

- відсутність спору про право» [8].

Аналізуючи вказаний предмет доказування, особливої уваги заслуговує питання умисного переховування особи. В юридичній літературі часто висловлюється думка, що визнання фізичної особи безвісно відсутньою не допускається у випадках, коли вона переховується від розшуку, або про яку вірогідно відомо, що вона жива, але немає точних відомостей про її місце перебування [9, с. 99].

Однак В. Г. Бобко та Л. О. Жолондієвський не поділяють таку категоричну позицію, вказуючи на відсутність у цивільному законодавстві прямої заборони визнавати таку особу безвісно відсутньою. Науковці наголошують, що ключовою метою цього інституту є захист прав третіх осіб. На їхнє переконання, якщо зниклий умисно переховується, залишаючи майно чи невиконані зобов'язання, відмова суду фактично блокує права заявників. Тому автори доводять, що суд зобов'язаний комплексно оцінювати обставини і приймати рішення по суті навіть за наявності ознак переховування. Дослідники також додають, що таке цивільно-правове рішення жодним чином не перешкоджає подальшим розшуковим діям правоохоронних органів [10, с. 51].

Відтак, інститут визнання фізичної особи безвісно відсутньою є комплексним правовим механізмом. Його успішне застосування можливе виключно за умови одночасної наявності об'єктивної матеріальної підстави (фактичного зникнення) та суворого дотримання кваліфікуючих умов: річного строку, вичерпності заходів розшуку, презумпції життя та наявності обґрунтованого правового інтересу в осіб, які ініціюють цей процес.

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ВИЗНАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ

2.1. Підсудність справ та коло осіб, які мають право на звернення до суду із заявою

Відповідно до частини 2 статті 293 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою розглядаються судами в порядку окремого провадження [11]. Специфіка означеного виду судочинства полягає у відсутності спору про право та сторін із протилежними інтересами (позивача і відповідача). У такому процесі метою суду є не вирішення конфлікту, а встановлення факту, що має юридичне значення, та створення умов для реалізації суб'єктивних прав заінтересованих осіб. Відповідно, процесуальний порядок ініціювання таких справ має суттєві особливості, насамперед щодо визначення підсудності та суб'єктного складу.

Підсудність є головним процесуальним інститутом, що визначає територіальні межі компетенції судів. Відповідно до ст. 305 ЦПК України, заява про визнання фізичної особи безвісно відсутньою може бути подана до суду за вибором заявника за місцем проживання заявника, за останнім відомим місцем проживання чи перебування фізичної особи, місцеперебування якої невідоме, або за місцезнаходженням майна зниклої особи.

Така гнучкість у підході зумовлена двома чинниками. По-перше, ним гарантується максимальна доступність правосуддя для заявників, наприклад, для батьків зниклого або осіб з малолітніми дітьми, яким складно їхати до іншого регіону. По-друге, це сприяє процесуальній економії та всебічності розгляду справи, оскільки розгляд за останнім місцем проживання зниклого або за місцезнаходженням його майна об'єктивно полегшує суду витребувати докази, викликати свідків та залучити органи опіки та піклування для подальшого встановлення опіки над майном.

Оскільки розгляд справи здійснюється в порядку окремого провадження, ініціатор процесу іменується не позивачем, а заявником. Ст. 305 ЦПК України

встановлює, що із заявою до суду можуть звертатися виключно заінтересовані особи. У цивільному процесуальному праві під заінтересованою особою розуміється суб'єкт, який має безпосередній матеріально-правовий інтерес у зміні правового статусу відсутньої особи. Цей інтерес полягає в тому, що ухвалення рішення безпосередньо вплине на суб'єктивні права чи обов'язки заявника. Звернення, наприклад, від сусіда чи знайомого, який просто цікавиться долею зниклого, але не має з ним юридичних зв'язків, судом не допускається.

Доповнюючи цей підхід, В. Скрипник та О. Слободяник слушно зазначають, що справи окремого провадження щодо визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою розглядаються за обов'язкової участі заявника і заінтересованих осіб. При цьому дослідники вказують на важливу процесуальну деталь: законодавець чітко не обмежує і не визначає коло осіб, які мають право бути заявниками в даній категорії справ. Відтак, керуючись загальнотеоретичним принципом права на звернення до суду за захистом, закріпленим у статті 4 ЦПК України, можна дійти висновку, що заявником може виступати кожна особа в рамках захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів [12, с. 325].

У цьому контексті вагомими є висновки С. Я. Фурси, яка виокремлює характерні риси заявника у справах окремого провадження. До таких специфічних рис науковиця відносить насамперед необхідність судового підтвердження обставин, без яких заявник позбавлений можливості здійснити свої права, а також порушення справи суто для захисту його охоронюваних законом інтересів за умови, що у справі повністю відсутній спір про право. Крім того, визначальною ознакою виступає особиста процесуальна та матеріально-правова заінтересованість заявника, яка виявляється як у поширенні на нього всіх правових наслідків судового рішення, що набрало законної сили, так і в обов'язковому правовому зв'язку встановленого судом факту чи обставини з охоронюваним законом інтересом заявника та його правом. Наостанок, статус заявника характеризується імперативним покладенням на нього обов'язку щодо сплати судових витрат [13, с. 520].

Зважаючи на зазначені теоретичні засади, судова практика демонструє доволі широке коло суб'єктів, які фактично ініціюють такі процеси. Як узагальнюють В. Скрипник та О. Слободяник, заявниками найчастіше виступають близькі родичі, члени сім'ї, спадкоємці, юридичні особи, органи опіки та піклування, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, щодо яких в особи, яка відсутня тривалий час у місці свого постійного проживання чи перебування, є певні зобов'язання, що впливають із сімейних, цивільних, трудових, житлових та інших правовідносин [12, с. 325].

Аналіз судової практики та доктрини дозволяє умовно класифікувати коло заінтересованих осіб на декілька груп. Першу та найчисельнішу категорію заявників становлять члени сім'ї та близькі родичі, зокрема чоловік або дружина, батьки, діти. Їхній інтерес переважно пов'язаний із необхідністю розірвання шлюбу у спрощеному порядку, оформленням пенсії по втраті годувальника на непрацездатних членів сім'ї, зняттям відсутнього з реєстрації місця проживання для перерахунку комунальних платежів або отриманням дозволу на виїзд дитини за кордон без згоди другого з батьків.

Другою групою виступають кредитори відсутньої особи. У разі наявності непогашених боргових зобов'язань за договором позики, кредиту чи аліментними зобов'язаннями, кредитор має право ініціювати процес для подальшого встановлення опіки над майном зниклого та задоволення своїх вимог за рахунок цього майна.

До третьої групи належать органи державної влади та місцевого самоврядування. Зокрема, до суду можуть звертатися органи опіки та піклування в інтересах збереження майна зниклого або захисту прав його дітей, податкові органи у разі накопичення податкового боргу щодо майна відсутнього, а також органи соціального захисту.

Четверту групу формують інші особи, пов'язані зі зниклим майновими правами. До них належать співвласники неподільного майна, яким необхідна згода відсутнього для розпорядження власністю, або співзасновники юридичних

осіб, інтерес яких полягає у виключенні зниклого учасника зі складу засновників для розблокування господарської діяльності підприємства.

Стосовно процесуального статусу саме заінтересованих осіб, слід зазначити, що більшість представників процесуальної доктрини схилиються до думки, що такими є суб'єкти, які мають юридичну заінтересованість у розгляді справи і на права, свободи чи інтереси яких може вплинути ухвалене у справі окремого провадження судове рішення. На думку Г. В. Чурпіти, в цілому така позиція видається обґрунтованою, проте слід зауважити, що така ознака, як наявність юридичної заінтересованості, властива для всіх осіб, які беруть участь у справах. Відтак вона поглинається належністю заінтересованих осіб до зазначеної класифікаційної групи учасників цивільного процесу. З огляду на викладене, як підкреслює дослідниця, заінтересованими особами слід вважати осіб, на права, свободи чи інтереси яких може вплинути ухвалене у справах окремого провадження судове рішення [14, с. 153]. Аналізуючи судову практику, можна дійти висновку, що заінтересованими особами зазвичай виступають члени сім'ї особи, яка відсутня тривалий час, а також органи соціального захисту, відділи державної реєстрації актів цивільного стану та нотаріуси.

Варто наголосити, що наявність матеріально-правової заінтересованості є не просто теоретичною концепцією, а суворою процесуальною вимогою. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 306 ЦПК України, заявник зобов'язаний чітко зазначити у заяві, з якою метою йому необхідно визнати фізичну особу безвісно відсутньою. Недоведеність такої мети та відсутність юридичного інтересу є самостійною і безумовною підставою для відмови суду у задоволенні заяви.

2.2. Предмет доказування та особливості збирання доказів

Головним елементом судового розгляду справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою є правильне встановлення предмета доказування, що становить сукупність юридичних фактів матеріально-правового та процесуального характеру, визначення яких є обов'язковим для ухвалення обґрунтованого та законного рішення. Зважаючи на специфіку окремого

провадження, у якому відсутній спір про право між сторонами, предмет доказування має чітко окреслені межі, які безпосередньо впливають із норм матеріального права, зокрема ст. 43 ЦК України, та процесуальних вимог статей 305-306 ЦПК України.

Найперше обов'язок доказування у даній категорії справ покладається на заявника, який повинен довести суду наявність усієї сукупності умов для підтвердження стану безвісної відсутності. Доказуванню підлягає факт тривалої та безперервної відсутності особи у місці її постійного проживання протягом щонайменше одного року, а так само і неможливість встановлення її фактичного місцеперебування на момент звернення до суду. У свою чергу, заявник зобов'язаний довести наявність у нього особистої матеріально-правової заінтересованості та чіткої мети звернення, без якої у суду не має підстав для втручання у правовий статус зниклого. Надважливим елементом предмета доказування також є констатація того факту, що заявником самостійно було ужито всіх заходів для розшуку зниклої особи, що від нього залежали, проте вони виявилися абсолютно безрезультатними.

Крім зазначених позитивних фактів, предмет доказування охоплює і встановлення певних юридичних фактів, які мають бути відсутніми. Суду необхідно достеменно бути переконаним у відсутності обставин, що безпосередньо загрожували зниклому смертю чи надають логічні підстави припускати його загибель від певного нещасного випадку, оскільки за наявності таких обставин мають місце інші правові наслідки, зокрема у вигляді оголошення особи померлою. Водночас, підлягає доведенню відсутність обставин, які б свідчили про умисне переховування особи від слідства, суду або від виконання нею майнових зобов'язань. Зрештою, обов'язковою процесуальною умовою є доведення відсутності спору про право, оскільки у разі його виникнення під час розгляду справи суд зобов'язаний залишити заяву без розгляду і роз'яснити заінтересованим особам право на звернення до суду в порядку позовного провадження.

Доповнюючи характеристику предмета доказування, В. Г. Бобко звертає увагу на ще одну його специфічну рису. Дослідник зазначає, що «особливістю предмета доказування у справах про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою є те, що в нього можуть входити загальновідомі факти. Ними можуть бути обставини, які дають підставу припускати загибель особи, наприклад, землетрус, шторм, повінь, початок і закінчення воєнних дій або масштабний нещасний випадок. Відповідно до частини 3 статті 82 ЦПК України, обставини, визнані судом загальновідомими, не підлягають доказуванню, що суттєво оптимізує судовий розгляд» [15, с. 102].

Процес збирання доказів у справах окремого провадження характеризується суттєвими процесуальними особливостями, головною з яких є підвищена активність суду. Хоча загальне правило цивільного судочинства покладає обов'язок збирання та подання доказів на учасників справи, ч. 2 ст. 294 ЦПК України наділяє суд правом з власної ініціативи витребувати необхідні докази, якщо поданих заявником матеріалів виявиться недостатньо для повного і всебічного встановлення обставин справи. Цей слідчий елемент виступає важливою процесуальною гарантією захисту прав відсутньої особи та інструментом запобігання необґрунтованому обмеженню її правового статусу. Згідно зі ст. 307 ЦПК України, суд ще до початку розгляду справи має право зробити запити до відповідних органів реєстрації місця проживання, органів місцевого самоврядування, органів Нацполіції або за останнім відомим місцем роботи зниклого з метою одержання будь-якої інформації про його долю.

Виходячи з цього, як слушно наголошує В. Г. Бобко, для ухвалення обґрунтованого рішення формується комплексний масив доказів. На переконання вченого, першочергово слід довести правову мету заявника документами про родинні чи зобов'язальні зв'язки, що засвідчують неможливість реалізації його прав через відсутність особи. Другий блок доказів, зауважує автор, має підтверджувати останнє відоме місце перебування зниклого, час отримання останніх відомостей та факт його відсутності понад рік. Такі дані формуються на основі результатів розшуку поліцією, відомостей з адресних

бюро, листування тощо. Крім того, дослідник зазначає, що суд уповноважений самостійно направляти запити до Національної поліції щодо можливого кримінального переслідування особи чи її розшуку за аліментні борги. Якщо ж наявні підозри щодо умисного переховування від кредиторів, підкреслює науковець, суд може витребувати інформацію безпосередньо з банківських установ або бухгалтерії за останнім місцем роботи зниклого [15, с. 102].

Саме тому основним засобом доказування у таких справах традиційно виступають письмові докази. Ключове значення серед них мають довідки, витяги та відповіді з органів Нацполіції України, які офіційно підтверджують факт звернення заявника із заявою про розшук особи, відкриття відповідного розшукового провадження та констатують відсутність позитивних результатів оперативно-розшукових заходів. Вагомими доказами слугують також відповіді з Державної прикордонної служби України щодо факту перетину або неперетину зниклою особою державного кордону, офіційна інформація з медичних закладів, лікарень чи моргів, а також довідки з місця проживання про накопичення заборгованості за житлово-комунальні послуги через тривалу фактичну відсутність споживача.

Невід'ємною складовою доказової бази є показання свідків, які дозволяють суду відтворити реальну картину соціальних і побутових зв'язків зниклого. Показання родичів, сусідів, колег по роботі чи близьких друзів надають суду змогу встановити точний хронологічний період, коли особа востаннє виходила на зв'язок, з'ясувати її психологічний стан напередодні зникнення, можливі висловлені наміри щодо зміни місця проживання або наявність глибоких конфліктних ситуацій у сім'ї.

Зазначені теоретичні положення щодо обов'язку надання доказової бази повністю корелюються із сучасною судовою практикою. Показовим у цьому контексті є судові рішення Деснянського районного суду міста Києва від 19 березня 2024 року у справі № 754/3835/24, яким було залишено без руху заяву про визнання особи безвісно відсутньою. Мотивуючи таку ухвалу, суд вказав, що у поданій заяві не було зазначено останнє місце роботи відсутньої особи, а

також не вказані конкретні родичі чи співробітники, які могли б надати свідчення про обставини зникнення. Крім того, заявник не навів перелік організацій, до яких необхідно зробити запити за останнім місцем проживання відсутнього (зокрема, житлово-експлуатаційні організації, органи реєстрації місця проживання осіб або органи місцевого самоврядування), що фактично унеможливило здійснення судом належної підготовки до розгляду справи по суті відповідно до вимог ст. 307 ЦПК України. Обґрунтовуючи свої висновки, суд вкотре акцентував увагу на тому, що предметом доказування у цій справі є обов'язкове встановлення безвісної відсутності громадянина, наявності правової зацікавленості особи, яка подає заяву, вживання заявником вичерпних заходів до розшуку, об'єктивної неможливості встановлення місця знаходження особи, а також існування обставин, що дають підставу вважати ймовірне умисне переховування особи (від слідства, сплати аліментів чи виконання інших судових рішень) за повної відсутності спору про право [16].

2.3. Розгляд справи судом та вимоги до рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою

Як слушно зазначають дослідники В. Г. Бобко та Л. О. Жолондієвський, процесуальний порядок розгляду справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою суттєво не відрізняється від інших цивільних проваджень, тому ЦПК України не містить спеціальних норм для цієї стадії. З огляду на це, автори наголошують, що ключовим завданням суду в такій категорії справ є достовірне встановлення юридичних фактів згідно зі статтями 43, 46 ЦК України, а також з'ясування інших обставин, що мають значення для правильного вирішення спору [10, с. 53].

З огляду на це, розгляд справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою здійснюється з додержанням загальних правил цивільного судочинства, але з обов'язковим урахуванням специфіки окремого провадження. Важливою процесуальною гарантією всебічного, повного та об'єктивного розгляду такої категорії справ є колегіальний склад суду. Відповідно до ч. 4 ст.

293 ЦПК України, вказані справи розглядаються у складі одного судді та двох присяжних. Участь присяжних забезпечує додатковий громадський контроль за дотриманням прав відсутньої особи, оскільки ухвалені рішення суттєво впливає на її правовий статус, майнові інтереси та сімейні відносини. Справа розглядається за обов'язкової участі заявника, заінтересованих осіб, а також із викликом свідків, допит яких є необхідним для підтвердження обставин зникнення та соціальних зв'язків особи.

В ході судового засідання суд досліджує ретельно усю зібрану доказову базу, надає комплексну оцінку як письмовим офіційним документам, так і усним показам учасників процесу. На цьому етапі суд обов'язково перевіряє, чи не з'явилася відсутня особа, чи не надійшли нові достовірні відомості про місце її перебування від органів Нацполіції, прикордонної служби чи інших установ у відповідь на запити, зроблені на стадії підготовчого провадження. Особлива увага приділяється встановленню відсутності спору про право, адже якщо під час розгляду справи буде з'ясовано, що між заявником та іншими суб'єктами існує майновий чи інший спір, що нерозривно пов'язаний із правовим статусом відсутнього, суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду. На цій стадії суд також остаточно оцінює вичерпність вжитих заходів щодо розшуку особи та наявність у заявника обґрунтованої юридичної мети і матеріально-правової заінтересованості.

Логічним завершенням судового розгляду є ухвалення рішення, яке повинно відповідати загальним вимогам, передбаченим ст. 263 ЦПК України. Мотивувальна частина рішення повинна містити детальний аналіз встановлених судом обставин, а саме: дати одержання останніх відомостей про особу, вичерпності вжитих розшукових заходів та мотивів, з яких суд визнав подані докази достатніми для безвісної відсутності. «Резолютивна частина судового рішення містить відомості про особу, яка визнається безвісно відсутньою чи оголошується померлою, а також дані щодо початку безвісної відсутності або дня смерті такої особи, що визначається правилами статей 18 і 21 Цивільного кодексу» [17, с. 29]. Відповідно до матеріально-правових приписів ст. 43 ЦК

України, суд зобов'язаний точно визначити початок безвісної відсутності, оскільки саме з цієї дати обчислюються строки та пов'язується настання юридичних наслідків для заявника, членів сім'ї зниклого та його кредиторів.

Специфічною вимогою до процесуального оформлення результатів розгляду у цій категорії справ є обов'язок суду забезпечити захист майнових прав зниклої особи після встановлення її безвісної відсутності. Згідно з вимогами цивільного процесуального законодавства, після набрання законної сили рішенням про визнання фізичної особи безвісно відсутньою, суд надсилає копію цього рішення нотаріусу за місцем останнього проживання особи, а якщо воно невідоме – за місцезнаходженням майна, для вжиття заходів щодо його охорони. Крім того, за потреби управління майном суд також інформує орган опіки та піклування, який може призначити опікуна над активами відсутнього згідно зі ст. 44 ЦК України. Такий механізм гарантує, що рішення суду не лише задовольняє інтереси заявника, але й створює надійну правову основу для збереження майна зниклої особи.

Також варто підкреслити, що рішення суду про визнання особи безвісно відсутньою не має абсолютного чи незворотного характеру і не позбавляє особу цивільної правоздатності, а лише створює спростовну правову презумпцію. Законодавець передбачив спеціальний процесуальний механізм на випадок появи цієї особи або з'ясування її фактичного місцеперебування. У такому разі, відповідно до ст. 309 ЦПК України, суд за заявою самої особи або інших заінтересованих осіб ухвалює нове рішення, яким скасовує своє попереднє рішення про визнання особи безвісно відсутньою, що автоматично є безумовною підставою для зняття опіки над майном та поновлення усіх інших правовідносин.

РОЗДІЛ 3. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ОСОБИ БЕЗВІСНО ВІДСУТНЬОЮ ТА НАСЛІДКИ ЇЇ ПОЯВИ

3.1. Майнові наслідки: встановлення опіки над майном, управління ним та виконання зобов'язань відсутнього

Прийняття судом рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою не є ціллю цивільного судочинства, а виступає юридичним фактом, з яким закон пов'язує настання ряду важливих матеріально-правових наслідків. Головне місце серед них посідають майнові наслідки, спрямовані на збереження активів зниклої особи та забезпечення інтересів тих суб'єктів, які перебували з нею у майнових правовідносинах. Основним інструментом реалізації цих завдань є інститут опіки над майном, правове регулювання якого здійснюється відповідно до положень ст. 44 ЦК України.

Механізм встановлення опіки над майном ініціюється одразу після набрання відповідним судовим рішенням законної сили. За змістом процесуальних норм, суд самостійно надсилає копію рішення нотаріусу за останнім місцем проживання відсутньої особи або за місцезнаходженням її нерухомого майна. Згідно з п. 7 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про нотаріат» [18], проведення опису майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, є окремою нотаріальною дією. Як роз'яснено у Методичних рекомендаціях Нотаріальної палати України, розроблених у жовтні 2022 року у зв'язку з оновленням Порядку вчинення нотаріальних дій (наказ Мін'юсту від 19.05.2022 № 2017/5) [19], така дія може вчинятися як безпосередньо нотаріусом, до якого звернулися, так і шляхом направлення доручення іншому нотаріусу, якщо майно знаходиться за межами відповідного нотаріального округу. Проте такому дорученню обов'язково має передувати ретельна підготовка, з'ясування та перевірка всіх нормативних обставин справи.

Сама процедура опису майна має чітку процесуальну регламентацію. Відповідно до глави 9-1 розділу II згаданого Порядку, нотаріус може проводити опис заявленого майна з безпосереднім виїздом за його місцезнаходженням, за

умови, що доступ до нього не обмежений заходами правового режиму воєнного чи надзвичайного стану. Водночас допускається проведення опису без виїзду, виключно на підставі відомостей державних реєстрів, кадастрів, автоматизованих інформаційних систем або правовстановлюючих документів. Такий дистанційний формат застосовується щодо цінних паперів, корпоративних прав, коштів на банківських рахунках, нарахованих соціальних виплат, а також у випадках, коли доступ до фізичних об'єктів об'єктивно неможливий через воєнні дії. Процес опису обов'язково відбувається за участю не менше ніж двох свідків із повною цивільною дієздатністю, до кола яких закон забороняє залучати самого нотаріуса, посадовців органу опіки, заявників та близьких родичів зниклого.

За результатами цієї процедури складається акт опису майна, який є надзвичайно деталізованим документом. У ньому не лише фіксуються дата, час, відомості про нотаріуса, свідків та особу зниклого з посиланням на відповідні реєстри, але й наводиться вичерпна характеристика кожної речі. Зокрема, для транспортних засобів вказуються марка, рік випуску, пробіг та видимі пошкодження, для земельних ділянок – кадастровий номер і цільове призначення, а для нерухомості – площа, поверховість та призначення приміщень. Більше того, для максимально точної фіксації майнового стану нотаріус має право залучати спеціалістів та експертів. Згідно з роз'ясненнями Нотаріальної палати України, хоча отримання документа про оціночну вартість майна від суб'єкта оціночної діяльності не є суворо обов'язковим, це вкрай доцільно у випадках, коли опіка встановлюється саме з метою управління активами або погашення боргів [19].

Після належного опису та одержання подання від органу опіки та піклування нотаріус призначає опікуна над майном. Законодавець не встановлює жорстких критеріїв щодо його кандидатури, проте на практиці ним найчастіше стає хтось із повнолітніх членів сім'ї. Н.М. Грабар, І.В. Пасайлюк акцентують на тому, «що якщо фізична особа була підприємцем і визнана безвісно відсутньою,

то в такому випадку, орган опіки та піклування може призначити управителя майна» [20, с. 122].

Призначений управитель наділяється спеціальним статусом, який дозволяє йому здійснювати управління від імені відсутньої особи виключно в межах, необхідних для збереження майна та його цільового використання. Слід наголосити, що встановлення опіки не означає переходу права власності, адже опікун виконує лише функції довірчого управителя, діючи розумно та добросовісно, акумулюючи доходи від майна та сплачуючи за його рахунок необхідні платежі

Окрім збереження активів, на опікуна покладається надзвичайно важливий обов'язок щодо виконання майнових зобов'язань безвісно відсутньої особи. Насамперед за рахунок цього майна здійснюється видача утримання тим особам, яких зниклий за законом зобов'язаний був утримувати. До цієї категорії належать неповнолітні діти, непрацездатні батьки або інший з подружжя, які мають право на аліменти чи соціальну допомогу. Крім того, саме з цього майна здійснюється погашення боргів за іншими цивільно-правовими зобов'язаннями відсутнього, строк виконання яких настав.

3.2. Особисті немайнові та сімейно-правові наслідки

Поряд із майновими наслідками, визнання фізичної особи безвісно відсутньою створює ряд вагомих особистих немайнових та сімейно-правових наслідків, які мають на меті подолати стан правової невизначеності у сфері особистого життя зниклого та його найближчого оточення. Оскільки сімейні та особисті немайнові відносини за своєю природою тісно пов'язані з фізичною присутністю особи, її свідомістю та активною вольовою участю, тривала відсутність суб'єкта об'єктивно унеможливорює нормальне функціонування цих зв'язків. Відповідно, вітчизняний законодавець передбачив спеціальні правові механізми, які дозволяють іншим учасникам цих правовідносин реалізовувати свої суб'єктивні права без згоди чи участі відсутньої особи. Проте в юридичній доктрині справедливо зазначається, що «оглядові позиції норм чинного

законодавства у сфері охорони порушених, невизнаних або оспорюваних прав, обов'язків й інтересів осіб, визнаних безвісно відсутніми чи оголошених померлими, зводяться до захисту майнової сфери таких осіб. Немайновій сфері таких осіб законодавець приділяє мало уваги, окреслюючи позиції щодо права на шлюб і сім'ю та права на працю. Інші немайнові права (зокрема, права інтелектуальної власності, частково – і корпоративні права) захищаються, змінюються або ж припиняються в порядку спадкових правовідносин» [21, с. 29].

Незважаючи на такий законодавчий акцент, найбільш значущим наслідком у сфері сімейного права є суттєве спрощення процедури розірвання шлюбу. При цьому важливо розмежовувати фактичне зникнення та судову констатацію цього факту, адже «набуття правового статусу особи, зниклої безвісти також не змінює її сімейного стану до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з подружжя внаслідок визнання особи безвісно відсутньою або до моменту оголошення такої особи померлою» [22]. Відповідно до положень ст. 107 СК України, шлюб з особою, визнаною у встановленому законом порядку безвісно відсутньою, розривається державним органом реєстрації актів цивільного стану за заявою другого з подружжя [23]. Визначальною особливістю цієї норми є те, що такий адміністративний порядок застосовується незалежно від наявності у подружжя спільних неповнолітніх дітей, що у звичайних умовах вимагало б виключно судового розгляду. Такий підхід продиктований необхідністю захисту особистих немайнових прав того з подружжя, хто залишився, надаючи йому законну можливість створити нову сім'ю та юридично оформити розрив фактично припинених шлюбних відносин без зайвих процесуальних перешкод та тривалих судових спорів.

Суттєвих трансформацій зазнає і сфера реалізації батьківських прав та обов'язків. Оскільки відсутня особа об'єктивно не може брати участь у вихованні та утриманні дітей, другий з батьків набуває права одноосібного вирішення ключових питань щодо місця проживання дитини, її навчання, лікування та соціального розвитку. Практичним наслідком цього є те, що наявність судового рішення про визнання одного з батьків безвісно відсутнім

служує самостійною і достатньою підставою для тимчасового виїзду малолітньої чи неповнолітньої дитини за межі України у супроводі іншого з батьків без необхідності отримання нотаріально посвідченої згоди відсутнього. Крім того, у виняткових випадках, з метою забезпечення права дитини на повноцінне сімейне виховання, законодавство допускає можливість усиновлення такої дитини іншими особами без отримання обов'язкової згоди того з батьків, щодо якого ухвалено рішення про визнання його безвісно відсутнім.

У площині інших особистих та представницьких відносин цивільне законодавство встановлює імперативні наслідки, спрямовані на припинення юридичних зв'язків, які ґрунтуються на особистій довірі сторін. Згідно з приписами ст. 248 ЦК України, визнання особи безвісно відсутньою є безумовною підставою для припинення дії довіреності, незалежно від того, чи виступав зниклий у ролі представника, чи особи, яку представляють. Аналогічний наслідок стосується і договорів доручення, які автоматично припиняються з моменту набрання чинності відповідним судовим рішенням. Водночас у сфері трудових правовідносин діє правило, згідно з яким за особою, зниклою безвісти, зберігаються місце роботи й займана посада, проте не довше ніж до моменту визнання її безвісно відсутньою чи оголошення померлою в порядку, встановленому законодавством. Відповідно, саме набрання законної сили рішенням суду дає роботодавцю підстави для розірвання трудового договору через об'єктивну неможливість виконання працівником своїх трудових функцій.

Окремої уваги, з огляду на згадану раніше проблему недостатнього правового регулювання, потребує статус авторських прав зниклої особи. Дослідники слушно наголошують, що аналізуючи ст. 425 ЦК України, у якій зазначено, що особисті немайнові права інтелектуальної власності є чинними безстроково, можемо дійти висновку, що особисті немайнові права у сфері інтелектуальної власності безвісно відсутньої або оголошеної померлою особи не можуть бути змінені або припинені, оскільки доки буде існувати людство, доти й буде достеменно відомо, що саме ця особа є автором твору або іншого

об'єкта авторського права. Такий комплексний підхід до вирішення долі майнових та немайнових прав остаточно впорядковує і стабілізує правовий статус зниклої особи та її оточення в усіх сферах суспільного життя.

3.3. Процесуальний порядок скасування рішення суду в разі появи особи та поновлення її цивільних прав

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою не є незворотним юридичним актом, а становить собою лише спростовну правову презумпцію. У випадку, якщо обставини, що стали підставою для ухвалення такого рішення, відпали, закон вимагає негайного припинення дії цього спеціального правового статусу. Процесуальний механізм такого поновлення чітко регламентований законодавством і має на меті максимально швидко та повне відновлення усіх суб'єктивних прав громадянина. Як слушно зазначають О. Угриновська, Ю. Ониськів: «Рішення про визнання особи безвісно відсутньою може бути скасоване лише судом. Підставою для скасування рішення є одержання судом заяви про появу фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або відомостей про місцеперебування цієї особи» [24, с. 7].

Окремої уваги в цьому процесі заслуговує питання підсудності та суб'єктного складу ініціаторів такого скасування. Аналізуючи процесуальні норми, дослідниця вказує, що «заяву може бути подано особою, яку було визнано безвісно відсутньою або іншою заінтересованою особою до суду, який ухвалив рішення про визнання особи безвісно відсутньою або до суду за місцем перебуванням особи». Встановлення такої альтернативної підсудності є надзвичайно важливою процесуальною гарантією. Вона враховує життєві реалії, адже особа, яка тривалий час була відсутня, може з'явитися зовсім в іншому регіоні або не мати фізичної чи матеріальної можливості негайно звернутися саме до того суду, який первісно розглядав її справу. Після одержання відповідної заяви суд призначає судові засідання, перевіряє факт появи особи (шляхом її особистої участі в засіданні та перевірки документів, що посвідчують особу) і ухвалює нове рішення, яким скасовує своє попереднє.

З моменту набрання цим новим судовим рішенням законної сили настає ключовий матеріально-правовий етап — комплексне поновлення особи у її правах. За висновком О. Угриновської: «Відповідно, у разі скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою правові наслідки такого визнання втрачають свою силу, а права такої особи мають бути поновлені у встановленому законом порядку» [24, с. 7]. На практиці це означає негайне скасування всіх раніше застосованих юридичних обмежень. У майновій сфері суд одночасно зі скасуванням статусу безвісно відсутнього знімає опіку над майном цієї особи. Опікун зобов'язаний негайно повернути управління активами законному власнику та надати вичерпний звіт про результати свого довірчого управління за весь період відсутності.

Поновлення прав також автоматично поширюється на сферу сімейних та особистих немайнових відносин. Зокрема, якщо на підставі попереднього рішення суду шлюб із такою особою був розірваний у спрощеному порядку, згідно зі ст. 118 СК України він може бути поновлений органом державної реєстрації актів цивільного стану за спільною заявою подружжя, але за суворої умови, що ніхто з них за цей час не вступив у новий шлюб. У сфері соціальних, трудових та представницьких відносин особа знову набуває повної цивільної дієздатності в контексті реалізації своїх прав: вона може самотійно вступати в зобов'язання, укладати договори, видавати довіреності та розпоряджатися своїм майном без будь-яких перешкод, що остаточно завершує етап правової невизначеності.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного комплексного дослідження інституту визнання фізичної особи безвісно відсутньою, можна сформулювати такі основні висновки.

Визнання фізичної особи безвісно відсутньою є спеціальним правовим станом, який ґрунтується на спростовній правовій презумпції життя. Судове рішення у таких справах має констатувальний характер і не позбавляє особу цивільної правоздатності. Головною метою цього інституту є подолання стану юридичної невизначеності, збереження майна зниклого та захист законних прав його утриманців, кредиторів і членів сім'ї. В умовах сьогодення важливо чітко розмежовувати цивільно-правовий інститут «визнання особи безвісно відсутньою» та спеціальний статус «особи, зниклої безвісти» (в тому числі за особливих обставин), які різняться за передумовами, порядком набуття та правовими наслідками.

Зміна фактичної відсутності людини на правовий статус вимагає наявності чіткого юридичного складу. До обов'язкових умов належать: тривала (не менше одного року) відсутність особи у місці постійного проживання, об'єктивна неможливість встановлення місця її перебування незважаючи на вжиті розшукові заходи, невизначеність долі особи (відсутність вірогідних доказів як життя, так і смерті) та обов'язкова наявність у заявника матеріально-правового інтересу. Наявність обставин умисного переховування особи (наприклад, від сплати аліментів) не є абсолютною перешкодою для задоволення заяви, якщо це необхідно для захисту прав третіх осіб.

Справи розглядаються в порядку окремого провадження за правилами альтернативної підсудності колегіальним складом суду (один суддя та два присяжних). Ініціювати процес можуть виключно заінтересовані особи (члени сім'ї, кредитори, органи місцевого самоврядування). Ключовою процесуальною особливістю є підвищена слідча активність суду: суд за власною ініціативою робить запити до Нацполіції, прикордонної служби, установ реєстрації для отримання інформації про долю зниклого. Предмет доказування охоплює як

позитивні факти (строк відсутності, розшукові заходи), так і негативні (відсутність спору про право, відсутність загрози життю).

Ухвалення рішення породжує комплекс матеріально-правових наслідків. У майновій сфері ключовим є встановлення нотаріусом (за поданням органу опіки) опіки над майном відсутнього для його збереження, отримання доходів, виплати утримання родичам та погашення боргів. В особистій немайновій сфері рішення є підставою для припинення представницьких і трудових відносин, а також надає право другому з подружжя на спрощене (адміністративне) розірвання шлюбу в органах ДРАЦС навіть за наявності неповнолітніх дітей та право на самостійне вирішення питань виїзду дитини за кордон.

Статус безвісно відсутнього носить тимчасовий характер. У разі появи особи або з'ясування її місцеперебування, суд скасовує попереднє рішення. Це автоматично є підставою для зняття опіки над майном, обов'язку опікуна надати звіт та комплексного поновлення особи в її цивільних правах, що остаточно завершує етап правової невизначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 20.04.2026).
2. Постанова КЦС ВС у справі № 225/1297/17 від 07.05.2018 року. Єдиний державний реєстр судових рішень URL :
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/74342201>
3. Труфанова Ю, Мануляк Н. Визнання особи безвісно відсутньою в контексті подій 2014 року в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3 (27). С. 128-134. URL:
<https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/9ef148df-4e24-4ef2-b53d-79931f1748aa/content>
4. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12 лип. 2018 р. № 2505-VIII. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19> (дата звернення: 24.04.2026).
5. Заяць І.О., Кальченко А.С. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою та оголошення померлою: порівняльно-правовий аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 11. С. 73-78. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/14>
6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду № 225/1297/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74342201>
7. Мартинюк О.В., Долюк С.Ю. Окремі проблеми цивільного законодавства щодо визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 134-137. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/32>
8. Ухвала Червонозаводського районного суду м. Харкова у справі № 646/85/20 від 10.01.2020 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86831777>

9. Доліненко Л.О., Доліненко В.О., Сарновська С.О. Цивільне право України: навчальний посібник. К.: Кондор. 2006. 367 с.

10. Бобко В.Г., Жолондієвський Л.О. Особливості судового розгляду цивільних справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. *Право і суспільство*. 2018. №1. Частина 2. С. 49-54. URL: https://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/1_2018/part_2/11.pdf

11. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 05.05.2026).

12. Скрипник В.Л., Слободяник Т.М. Визнання особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою в судовому порядку: окремі аспекти. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2024. Випуск 82: частина 1. С. 323-327. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.51>

13. Цивільний процес України: Академічний курс: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [Фурса С.Я., Фурса Є.І., Гетманцев О.В. та ін.]; за ред. С.Я. Фурси. К.: Вид. Фурса С.Я.: КНТ, 2009. 848 с.

14. Чурпіта Г.В. Захист сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства : [моногр.]. К.: Алерта, 2016. 488 с.

15. Бобко В.Г. Окремі питання доказування у цивільному судочинстві при розгляді справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №6. С. 100-103. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/21>

16. Ухвала Деснянського районного суду м. Києва від 19.03.2024 по справі № 754/3835/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117757063>

17. Устінова-Бойченко В.М., Скрябін О.М. Правові наслідки визнання особи безвісно відсутньою під час воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. 2023. №1 (82). С. 27-31. DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-82-1-1-24-28>

18. Про нотаріат: Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення 05.05.2026).

19. Методичні рекомендації щодо опису майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або зникла безвісти за особливих обставин, та щодо встановлення над ним опіки / Нотаріальна палата України. Київ, 2022. URL: <https://npu.ua/wp-content/uploads/2022/10/mr-bezv.pdf> (дата звернення: 18.05.2026)

20. Грабар Н.М., Пасайлюк І.В. Підстави та цивільно-правові наслідки визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою під час воєнного стану в Україні. *Наука і техніка*. 2025. №2 (43). С. 115-126. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-2\(43\)-115-126](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-2(43)-115-126)

21. Кличков А. О. Зміна або припинення майнових та особистих немайнових прав як наслідок визнання фізичної особи безвісно відсутньою, зниклою безвісти та оголошення її померлою. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 28-34. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.5.05>

22. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> (дата звернення 09.05.2026)

23. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 09.05.2026).